

Marek Parchem

"Four powers in heaven. The interpretation of Daniel 7 in the Testament of Abraham", Phillip B. Munoa III, Sheffield 1998 : [recenzja]

Collectanea Theologica 73/1, 234-237

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

interesujące czytelnika informacje. Książka ma charakter popularyzatorski i jest przeznaczona dla wszystkich, którzy pragną pogłębić lekturę Pisma Świętego i lepiej zrozumieć realia biblijnej nauki o kobietach. Jednak solidnie opracowane przez wielu naukowców hasła sprawiają, iż swoją wiedzę mogą wzbogacić także czytelnicy już zaawansowani.

Zawarta na końcu książki bibliografia tematyczna, zawierająca literaturę wyłącznie anglojęzyczną, stanowi bogate źródło informacji. Oprócz tytułów książek pozwala zaobserwować jeszcze jedną sprawę. Przeglądając kilkustronicowy wykaz książek, w większości o tematyce feministycznych studiów nad Biblią, nasuwa się wniosek wskazujący na dużą asymetrię między tym, jaki niewielki mamy dorobek naukowy na tym polu w Polsce, w porównaniu z Zachodem Europy i USA. Książka *Women in Scripture* stanowi mimo to pewne *novum* nawet na tle bogatej literatury Zachodniej. Jedną z jej nielicznych wad może być to, iż nie jest ona jeszcze przetłumaczona na język polski. Choć pewnie należałoby to zrobić, uwzględniając wrażliwość polskiego adresata. Z pewnością pozycja znalazłaby wielu czytelników, gdyż zapotrzebowanie na tego typu literaturę staje się coraz większe.

Barbara Strzałkowska, Warszawa

Phillip B. MUNOA, III, *Four Powers in Heaven. The Interpretation of Daniel 7 in the Testament of Abraham*, Journal for the Study of the Pseudepigrapha, Supplement Series 28, Sheffield Academic Press, Sheffield 1998, ss. 170.

Niniejsza monografia jest poszerzoną wersją pracy doktorskiej pisanej pod kierunkiem J. Fossum i przedstawione na Uniwersytecie w Michigan. Otwiera ją *Przedmowa* (s. 7-8) oraz *Wykaz skrótów* (ss. 10-12). P. M u n o a próbuje wykazać w swojej pracy, że centralna scena sądu zawarta w Testamencie Abrahama (11,1-13,8) jest interpretacją i przetworzeniem materiału z Dn 7.

Godne uwagi jest podjęcie badań nad Testamentem Abrahama, dokumentem bardzo interesującym, aczkolwiek przez uczonych jakby zapomnianym. Według jednej z dwóch istniejących recenzji tekstu, dłuższej, scena sądu ukazuje Adama siedzącego przy dwóch bramach: szerokiej i wąskiej, który płacze, gdy widzi, jak wielu przechodzi przez szeroką bramę, a raduje się, gdy spostrzeżę, gdy niewielu przechodzi przez wąską. Abraham z aniołem przekraczają szeroką bramę i widzą tablicę oraz anioła jako sędziego, który waży czyny ludzi na wadze, tak jak są zapisani w księdze. W rozdz. 13 Abrahamowi zostaje powiedziane, że ten sąd będzie miał miejsce w czasie „wielkiej i chwalebnej paruzji” Boga. Następnie pojawia się drugi etap sądu: każda osoba zostaje osądzona przez Dwanaście Pokoleń Izraela

oraz trzeci: każda osoba jest osądzona przez „Pana, Boga wszystkiego”. Scenę kończy stwierdzenie, że „osąd i zapłata tego świata zostały uczynione przez trzy sądy”. Nadzwyczajność aspektów tej sceny ma podwójny wymiar. Po pierwsze, sąd dusz, który widzi Abraham ma niezwykle aspekt, jak również motyw wagi i identyfikacja sędziego z Ablem. Po drugie, trzy następujące po sobie sądy, z których drugi przeprowadzany jest przez Dwanaście Pokoleń Izraela. Oba te motywy, Abel jako sędzia i potrójny sąd, nie mają bezpośrednich paraleli.

Całość monografii podzielona jest na pięć rozdziałów. Pierwszy zawiera zagadnienia wstępne odnośnie do Testamentu Abrahama. Autor nie wysuwa żadnych nowych hipotez, ale idzie za przyjętymi wśród uczonych opiniami, m.in. odnośnie do istnienia dwóch recenzji tekstu, oryginalnego języka, daty powstania czy proveniencji. Uważa recenzję A za bardziej oryginalną w odniesieniu do treści i przedstawienia wydarzeń, natomiast recenzja B prawdopodobnie zawiera bardziej oryginalne słownictwo. Munoa jest zdania, że językiem oryginalnym Testamentu Abrahama był grecki, a powstał on w I w. lub na początku II w. w diasporze, najprawdopodobniej w Egipcie.

Drugi rozdział stanowi omówienie wcześniejszych badań nad Testamentem Abrahama 11,1-13,8. W rezultacie Munoa stwierdza, że chociaż wcześniej niektórzy uczeni sugerowali, że podłożem sceny sądu w Testamentu Abrahama jest Dn 7, to jednak bezpośrednie zależności, które znajduje on między tymi dwoma dokumentami, nie zostały jeszcze dostrzeżone.

Rozdział trzeci, który wydaje się głównym rozdziałem w tej monografii, zawiera analizę literacką Testamentu Abrahama. Munoa argumentuje, że Adam jest tu (11) identyfikowany jako Starowieczny w Dn 7,9-13; Abel (12) z postacią jakby Syna Człowieczego w Dn 7,13-14; Dwanaście Pokoleń w 13,6 ze świętymi Najwyższego w Dn 7,18.22.25 oraz σ δεσπότης θεός w Testamencie Abrahama z Najwyższym w Dn 7. Centralną scenę sądu nazywa on „midraszem haggadycznym” do Dn 7 (s. 81). Podczas gdy uprzednio tacy uczeni jak F. Borsch, F. Schmidt, J. J. Collins zauważali, że Abel (Testament Abrahama 12,4-13,8), jako dosłownie „syn Adama” mógłby być związany w jakiś sposób z tradycją o „synu człowieczym” (כִּן אָדָם), to autor niniejszej monografii posuwa się znacznie dalej we wnioskach i twierdzi, że cały ten tekst wykazuje zależność od Dn 7 i jest jego interpretacją. Bardzo śmiałą hipotezą jest utożsamienie Starowiecznego w scenie sądu w Dn 7 z postacią Adama. Niefortunnie jego argumenty są niekiedy ze sobą sprzeczne i w dużym stopniu wymuszone i nieprzekonujące. Dla przykładu, próbuje wykazać, że postać Adama w niektórych źródłach jest przedstawiana jako zasiadająca na tronie i określana jako „starożytna” (s. 83-105), podczas gdy wcześniej (s. 50-51) uznając, że funkcja Adama w Testamencie Abrahama 11,6-12 niekoniecznie musi być rozumiana jako sądowa, próbuje lekceważyć rolę Starowiecznego jako sędziego w Dn 7, co dla wie-

lu uczonych jest nie do przyjęcia. Co więcej, Munoa pomija istotne różnice między Dn 7 a Testamentem Abrahama 11-13. Na przykład, według Dn 7,14 panowanie, chwała i królestwo zostają przekazane postaci Syna Człowieczego, który uprzednio zostaje przedstawiony i wprowadzony przed Starowiecznego. Taka kolejność faktów nie ma paraleli w Testamencie Abrahama, odnośnie do wzajemnych relacji pomiędzy Adamem i Ablem. Istotnie, Testament 13,3-4 wyraźnie stwierdza, że to Abel sądzi na żądanie Boga a nie Adam, ale jest to niewystarczający dowód na to, aby dostrzegać w nim zależność od Dn 7. Słabością interpretacji Testamentu Abrahama 11-13 jest również fakt, że nie przynosi ona czytelnikowi pełnego spojrzenia ani na ten fragment, ani na całość dokumentu.

W rozdziale czwartym Munoa rozpatruje na podstawie źródeł pozabiblijnych status Adama i Abła jako postaci wywyższonych. Znaczący jest fakt, że podczas gdy znajduje on dużo materiału, aby ukazać Adama jako postać wywyższoną zarówno w literaturze judaizmu okresu Drugiej Świątyni, jak i wczesnochrześcijańskiej i gnostyckiej, to materiał odnoszący się do Abła jest bardzo skromny. Co więcej wszystkie teksty, które cytuje Munoa, przedstawiające Abła jako postać wywyższoną, są niejasne i dwuznaczne. Istnieje natomiast o wiele więcej materiału przedstawiającego Seta jako postać wywyższoną, ale jest on przede wszystkim pochodzenia gnostyckiego. Pojawiający się motyw wywyższenia Abła w Testamencie Abrahama świadczy przede wszystkim o unikalności tego dokumentu w literaturze międzytestamentalnej. Prawdopodobnie postać Abła można rozumieć nie tylko literalnie, ale również jako symbol prześladowanych sprawiedliwych, którzy w przyszłym świecie zostaną wywyższeni i będą uczestniczyć w sądzie bezbożnych.

W ostatnim rozdziale autor przedstawia propozycję umiejscowienia Testamentu Abrahama w kontekście judaizmu okresu Drugiej Świątyni. Sugeruje on bardzo intrygującą hipotezę, że Testament pochodzi z kół aleksandryjskiego heterodoksyjnego judaizmu i można go umieścić między hellenistycznym judaizmem reprezentowanym przez Filona a gnostycyzmem. Popularność postaci Seta w kołach gnostyckich w pewnym stopniu mogła mieć wpływ również na Testament Abrahama. Mogłaby być ona gnostyckim zastąpieniem postaci Abła w Testamencie lub też Abel mógłby być pewnego rodzaju reakcją Testamentu Abrahama na popularność Seta w koła gnostyckich.

Pracę kończy *Bibliografia* (s. 149-159) oraz *Indeksy*: referencji biblijnych, literatury pseudepigraficznej, pisarzy chrześcijańskich, innych źródeł starożytnych i autorów współczesnych.

Jako podsumowanie należy dodać, że nie można stwierdzić z całą oczywistością, iż Munoa wykazał w sposób przekonujący istnienie zależności między Dn 7 a Testamentem Abrahama, trzeba jednak dodać, że zademonstrował on w swej pracy bardzo prowokacyjny tok myślenia i przeprowadził miejscami bardzo kon-

trowsyjny sposób dowodzenia. Z pewnością jego spekulacje mogą stać się zachętą do dalszych badań nad Testamentem Abrahama, który jako nieco „zaniedbany” przez uczonych wymaga jeszcze wielu, zarówno analitycznych jak i syntetycznych, opracowań.

ks. Marek Parchem, Jerozolima

Matthias HENZE, *The Madness of King Nebuchadnezzar. The Ancient Near Eastern Origins and Early History of Interpretation of Daniel 4*, Supplements to the Journal for the Study of Judaism 61, Brill, Leiden 1999, ss. XII+295.

W ostatnim czasie pojawia się wiele publikacji, których przedmiotem jest literatura pseudepigraficzna, a co więcej, zajmują się one jej badaniem w kontekście zawartej w nich recepcji ksiąg biblijnych, zwłaszcza Księgi Daniela. Na uwagę zasługują tu m.in. G. K. Beale, *The Use of Daniel in Jewish Apocalyptic Literature and in the Revelation of St. John*, Lanham 1984; M. Munoa, III, *Four Powers in Heaven. The Interpretation of Daniel 7 in the Testament of Abraham* (JSPSup 28), Sheffield 1998 oraz szczególnie wartościowe, dwutomowe zbiorowe dzieło będące swego rodzaju kompendium najnowszych wyników badań odnośnie do samej Księgi Daniela, jak i wpływu, który wywarła na późniejszą literaturę J. J. Collins, P. W. Flint (red.), *The Book of Daniel. Composition and Reception* (VTSup 83/1-2 = FIOTL II/1-2), t. I-II, Leiden 2001.

Niniejsza monografia jest poszerzoną wersją pracy doktorskiej, napisanej pod kierunkiem G. Andersona i przedstawionej na Uniwersytecie w Harvardzie. Otwiera ją *Wykaz skrótów* (s. VII-IX) oraz *Przedmowa* (s. XI-XII).

Godny uwagi jest szeroki zakres materiału niniejszej pracy, który omawia autor: od analizy tekstu hebrajskiego i greckiego Dn 4, przez badania środowiska, w którym powstały opowiadania związane z osobą Nabuchodonozora, wszechstronną analizę zarówno literacką jak i teologiczną opowiadania, aż po przedstawienie interpretacji Dn 4 w literaturze rabinistycznej i wczesnochrześcijańskiej, zwłaszcza syryjskiej.

Całość pracy obejmuje cztery rozdziały. Pierwszy z nich zawiera omówienie ogólnych zagadnień dotyczących Księgi Daniela, które autor przedstawia posługując się zarówno metodami synchronicznymi, jak i diachronicznymi. Następnie przeprowadza szczegółową analizę kompozycji Dn 4. Kolejnym etapem jest badanie tekstu, zarówno TM jak i LXX Dn 4 oraz dokonanie porównania obydwu tych wersji. M. Henze jest zdania, że TM i LXX stanowią podwójną literacką edycję tego samego opowiadania, lecz różnice między nimi są tak duże, iż „obie